

Nikola Beljinac¹

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Politički identitet Srbije: pristup ustavnog patriotizma²

Apstrakt

U tekstu ispitujem jedan mogući pravac pomirenja etno-kulturnog pluralizma i demokratske legitimnosti na primeru Srbije. Prvi deo teksta posvećen je kritičkom razmatranju najuticajnijih liberalnih modela izgradnje političkog identiteta u multikulturnim državama. U nastavku se bavim analizom dinamike izgradnje države i nacije u Srbiji. U poslednjem poglavlju zastupam tezu da politički identitet Srbije treba da bude utemeljen u političkoj strukturi društva, a ne u etno-kulturnim obeležjima većine. Teorija ustavnog patriotizma nalazi se u središtu predložene normativne solucije.

Ključne reči:

politički identitet, ustavni patriotizam, liberalni nacionalizam, liberalni multikulturalizam, nacionalne manjine.

UVOD

Kada je pred početak prijateljske utakmice fudbalski reprezentativac Srbije Adem Ljajić odlučio da ćuteći isprati intoniranje himne, malo ko je očekivao da će njegov postupak, za kratko vreme, prevazići okvire sportske anegdote.

¹ Email: nikola.beljinac@fpn.bg.ac.rs

² Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Mediji, navijači, ali i osobe koje sport ne doživljavaju kao blisku sferu interesovanja ujedinili su se u oštroj osudi standardnog člana nacionalnog tima. Jedan deo javnosti ukazivao je na nedopustivost kršenja, prethodno potpisanog, „kodeksa ponašanja“ koji je, između ostalog, sadržao i odredbu o obaveznom pevanju himne. Insistiranje na poštovanju ugovora pratila je i opaska da raspravu ne treba bezrazložno politizovati, što po sebi ne bi bio nerazuman apel da himna ne predstavlja jedan od središnjih *političkih* simbola kojim se legitimišu moderne *političke* zajednice. No, kritika koja je po svom intenzitetu bila snažnija, a po posledicama dalekosežnija, slučaj je okarakterisala kao primer patriotskog posrnuća. Ljajićev odnos prema rečima iz refrena himne hitro je proglašen izrazom nelojalnosti prema državi za koju ga vezuju kako državljski status, tako i veći deo života i fudbalske karijere. Na potpuno odsustvo empatije nadovezala se i kolektivna amnezija u pogledu prava na nezadovoljstvo proklamovanim državnim simbolima. Istina je, zapravo, da većini građana Srbije nije strano ignorisanje sopstvene himne. Ne treba biti dubokog pamćenja da bi se prisetili vremena kada je osporavanje himne činilo uobičajen folklor pred svaki sportski događaj. Štaviše, može se reći da se patriotizam „merio“ jačinom zviždanja za vreme njenog izvođenja. Zabrinjavajuće je da se ovoga puta blaži vid protesta pripadnika tradicionalne nacionalne manjine u Srbiji, gotovo aklamativno, delegitimizuje i proglašava nepatriotskim gestom.

Ceo događaj opominje da još uvek nismo na tragu pravične i uravnotežene formule pripadanja koja će sve građane, uvažavajući njihove posebne identitete, tretirati kao moralno jednake. Na to upućuju i stranputice u koje je zapala debata o potezu mladog fudbalera. Utisak je da se više diskutuje o nesporom značaju samog čina privrženosti, nego što se problematizuje pitanje njegovog objekta. Iz ispravnog, polaznog stava da osećaj lojalnosti čini glavni sastojak građanske solidarnosti i dugoročne političke stabilnosti ne proizilazi da je svaka privrženost moralno vredna, niti da svaka država zavređuje naše pokoravanje. Nadalje, u domaćoj javnosti izostaje dublja refleksija o načinu na koji se reprodukuje osećaj privrženosti. Situacija u kojoj se zahtev za političkom privrženosti oslanja na prisilu, kao u izloženom primeru, prvi je signal krize demokratskog legitimiteta jedne političke zajednice. Drugim rečima, ukoliko opravdavanje političke vladavine nije rezultat konsensualnog aranžmana između slobodnih i jednakih građana, onda se ne može govoriti o postojanju ustavno-demokratskog režima.

Slučaj „Ljajić“ samo je jedna od epizoda hroničnog manjka identitetskog samorazumevanja koji Srbiju prati još od početka post-komunističke tranzicije. Nažalost, Ustav iz 2006. godine nije daleko odmakao u pokušaju da ponudi zadovoljavajući odgovor na pitanje – čemu i na osnovu kojih argumenata dugujemo političku privrženost? S obzirom da se sve češće može čuti najava ustavnih promena, te da politički identitet svoje najjasnije obličje zadobija upravo u ustavnom tekstu, pravi je trenutak da se još jednom preispitaju identitetski

temelji naše političke zajednice. Smatram da politički identitet Srbije, kao multikulturalne političke zajednice, svoje uporište treba da ima u političkoj strukturi društva, a ne u etno-kulturnim obeležjima većine. Stoga ću u radu zastupati tezu da je politički identitet Srbije potrebno utemeljiti na vrednostima ustavnog patriotizma. Nastojacu da dokažem da se radi o normativno zahtevnijem, ali pravednijem rešenju u odnosu na različite liberalne modele političke integracije poput liberalnog proceduralizma, liberalnog nacionalizma i liberalnog multikulturalizma. Posebna pažnja biće posvećena propitivanju osetljivosti ustavnog patriotizma na zahteve politike priznanja partikularnih identiteta.

Struktura teksta će slediti izloženu istraživačku ambiciju. Pre nego što kontekstualno situiram argumentaciju u prilog ustavnog patriotizma, ukazaću na druge moguće strategije kreiranja i održavanja političkog identiteta u multikulturalnim političkim zajednicama. U drugom poglavlju baviću se dinamikom izgradnje političkog identiteta Srbije sa posebnim osvrtom na važeći ustavni tekst i prateća državna znamenja. Najzad, treći deo teksta i zaključno poglavlje u celosti su posvećeni predlogu rekonceptualizacije političkog identiteta Srbije u pravcu ustavnog patriotizma.

POLITIČKI IDENTITET U MULTIKULTURNIM POLITIČKIM ZAJEDNICAMA

U jezgrovitoj studiji o rekonstituciji moderne države i nacije na prostoru Balkana, Milan Podunavac obnavlja tezu o generičkoj vezi nacionalne države i ustavne demokratije.³ Ovaj normativni motiv poslužiće nam kao polazna tačka u raspravi o političkom identitetu multikulturalnih zajednica. Posmatrano iz perspektive nastanka modernih evropskih država, izgradnja političkog identiteta, saopštava nam Podunavac, deo je dubljeg procesa preoblikovanja predmodernih tipova moći u moderni politički poredak.⁴ Pod uticajem snažnih modernizacijskih imperativa „nacija je u biti transformisana iz forme pretpolitičkog identiteta, koju još Hobs označava prostim mnoštvom naznačavajući njegovu nepolitičku prirodu, u formu čiji je učinak ugrađen u konstitutivno obeležje političkog identiteta građana unutar temeljno transformisanog političkog poretka“.⁵ Razumljivo, za potrebe rađanja osećaja političke privrženosti među članovima novih političkih formacija koje su obuhvatale daleko veća teritorijalna prostranstva u odnosu na feudalne

³ Milan Podunavac, *Rekonstitucija moderne države i nacije*, Glasnik odjeljenje društvenih nauka CANU, br.19, Podgorica, 2008, str.130.

⁴ Ibidem, str.131.

⁵ Ibidem, str.133.

posede, nije bilo dovoljno pozivati se samo na opšte principe poput jednakih građanskih i političkih prava. To objašnjava zašto je u inicijalnom procesu republikanizacije politike ostavljen prostor za pretpolitičke sentimente. Njihova uloga je bila, poslušiću se Habermasovim republikanskim rečnikom, da udahnu životne sokove visoko apstraktnim sponama građanske solidarnosti.⁶ Simbiotičku vezu republikanizma i nacionalizma, dakle, treba razumeti kao stvar kontigencije, a napetosti koje ona proizvodi kao trajno svojstvo svih modernih političkih zajednica. Drugim rečima, proces izgradnje nacionalnih država neizbežno biva opterećen supstantivnim nanosima koji su podjednako preduslov i prepreka za oblikovanje njihovog političkog identiteta. Klarisa Hejvard (Clarisa Hayward) će ovo inherentno obeležje modernih političkih poredaka, s pravom, nazvati konstitutivnim paradoksom demokratskog identiteta.⁷ Sažeto, postojećim ustavnim demokratijama potrebni su afektivni izvori privrženosti, koji, s druge strane, permanentno ugrožavaju i ograničavaju učinke političke integracije. Premda su, gledano iz ugla nacionalne države, tenzije između pretpolitičkog i političkog identiteta neizbežne, moguće je govoriti o različitim načinima njihove akomodacije, pri čemu nam odabrani pravac akomodacije pruža odgovor na pitanje o ustavnoj definiciji svake konkretne političke zajednice.⁸

6 Kako Habermas ispravno primećuje „Izvesno, u istorijskom osvrtu su, za nastanak visoko apstraktne građanske solidarnosti u državi bili od pomoći zajedničko religijsko zaleđe i zajednički jezik, pre svega, međutim, novoprobudena nacionalna svest. Republikanska gledišta su se u međuvremenu u velikoj meri oslobodila tih pretpolitičkih oslonaca.“ (Jirgen Habermas, Jozef Raciinger, *Dijalektika sekularizacije*, Dosije, Beograd, 2007, str. 22). Na jednom drugom mestu isti autor ističe „Nacionalizam i republikanizam, združeni, proizvode u ljudima spremnost da se bore i da, ako je potrebno, daju svoj život za svoju zemlju. To objašnjava odnos uzajamnog osnaživanja i dopunjavanja koji je u početku postojao između nacionalizma i republikanizma, odnos u kome svaki od njih postaje podstrekač razvoja onoga drugoga. Međutim, ta sociopsihološka veza ne znači da između ovih termina postoji konceptualna veza. Samo u kratkom periodu je demokratska nacija-država iskovala tesnu vezu između etnosa i demosa. Građanstvo nikada nije bilo konceptualno povezano s nacionalnim identitetom.“ (Jirgen Habermas, „Građanstvo i nacionalni identitet: neka razmišljanja o budućnosti Evrope“, u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str.36–37)

7 Clarissa Hayward, *Democracy's Identity Problem: Is the Constitutional patriotism the Answer?*, Constellations, vol.14, no.2, 2007, pp.1–2.

8 Majkl Rozenfeld u svojoj poslednjoj knjizi navodi sedam ideal-tipskih ustavnih modela: britanski, nemački, američki, španski, post-kolonijalni i model EU. Više o tome – Miodrag Jovanović, „O ustavnom identitetu – slučaj Srbije“, u: Milan Podunavac (ur), *Ustav i demokratija u procesu transformacije*, Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2011, str.9–30.

Sve do sada rečeno ukazuje na težinu izazova sa kojim se suočavaju političke zajednice sačinjene od nekoliko etno-kulturnih grupa. U okolnostima etno-kulturnog pluralizma, opisani proces oblikovanja i održavanja političkog identiteta dodatno se usložnjava činjenicom postojanja konkurentskih pretpolitičkih identiteta. Tako se u multikulturnim društvima u kojima jedna etnička zajednica čini većinu javlja problem privilegovanja dominantne nacionalne kulture, dok se multikulturna društva komponovana od više brojčano ravnopravnih etničkih zajednica često nalaze pred opasnošću re-feudalizacije zajedničkog političkog prostora.

Savremena liberalna politička misao nudi nekoliko normativnih recepata za takva društva. Prva strategija pripada školi liberalnog proceduralizma. Prema pristalicama „tvrde“ liberalne struje, paradoks izgradnje političkog identiteta u multikulturnim zajednicama moguće je prevazići tako što će vrata javne sfere u potpunosti biti „zatvorena“ za upliv posebnih koncepcija dobrog života. Principi neutralnosti, kulturne indiferentnosti (benignog zanemarivanja), pasivne tolerancije i minimalnog građanstva tvore konceptualni okvir pravedno uređene političke zajednice. Iako se na prvi pogled može učiniti da se radi o jednostavnoj teorijskoj leguri, način izvođenja argumentacije je daleko suptilniji. Liberalni proceduralisti najpre konstatuju da sve savremene države karakteriše postojanje pluralizma moralnih i kulturnih shvatanja šta je to dobar život. Kako se radi o nesamerljivim koncepcijama, država ni u kom slučaju ne bi trebalo da preuzima ulogu zastupnika bilo koje od njih. U protivnom bi diskriminatorno postupila prema svojim članovima koji dele neka druga uverenja. Stoga je zadatak države da ostane neutralna, garantujući minimalan skup procedura i pravila koja će omogućiti svim pojedincima da, u okviru privatne sfere, ostvaruju svoje životne planove u skladu sa načelom individualne autonomije. Na taj način se, tvrde proceduralisti, ostavlja širok prostor za suživot različitih etno-kulturnih grupa, uz neznatna građanska opterećenja i bez bojazni od narušavanja političkog jedinstva. Rečima Čandrana Kukatasa (Chandran Kukathas) „Daleko od toga da ispoljava ravnodušnost prema zahtevima manjina, liberalizam stavlja interes za manjine u prvi plan. Sam njegov naglasak na individualnim pravima i individualnoj slobodi nagoveštava ne odbojnost prema interesima zajednica već predostrožnost zbog eventualne tiranije većine nad manjinama. Otuda nije potrebno traganje za alternativama liberalizmu niti za odbacivanjem individualizma koji leži u njegovom srcu. Pre će biti da je potrebno da ponovo potvrdimo temeljni značaj individualne slobode i individualnih prava i da osporimo ideju da kulturne manjine imaju kolektivna prava.“⁹ Nemali broj kritičara komunitarne, ali i liberalne teorijske proviniencije, doveo je u pitanje izložene upute liberalnog

⁹ Čandran Kukatas, „Postoje li kulturna prava?, u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str.193.

proceduralizma. Prva zamerka tiče se neodrživosti postavke prema kojoj je građansku solidarnost moguće postići i održati isključivo uz pomoć neutralnih procedura, odnosno zajedničkim verovanjem u univerzalna načela liberalne pravde. Ovaj prigovor po pravilu prati i zapažanje da su sve liberalne države bile i još uvek jesu aktivno angažovane na promovisanju zajedničkog nacionalnog identiteta građana. Odluke o zvaničnom jeziku, nastavnim programima i državnim praznicima, samo su neki od dokaza u prilog pomenutoj tvrdnji. Druga zamerka odnosi se na previd kontekstualne situiranosti individualne autonomije. Ovde se ne radi toliko o neupitnoj konstataciji da je autonomija pojedinaca društveno uslovljena, koliko o tezi da „neki oblik javnog priznanja mog autentičnog identiteta predstavlja nužan preduslov za realizaciju moje individualne autonomije.“¹⁰

Uticao pokušaj nadogradnje argumentacije proceduralista vezuje se za teoriju liberalnog nacionalizma. Zagovornici ove normativne opcije tvrde da je moguće spojiti brigu za očuvanje nacionalne kulture sa poštovanjem individualnih prava. I ne samo to, barem prema Nenadu Miščeviću, „nacionalni osećaj je najbolji izvor energije koja može biti iskorišćena za liberalno-demokratske ciljeve.“¹¹ Liberalni nacionalisti naročito insistiraju na razlikovanju njihove pozicije od konzervativnih verzija nacionalizma. Dok konzervativnog nacionalistu odaje nekritičko prihvatanje (ili bolje reći, čitanje) nacionalnog identiteta, često na uštrb individualnih sloboda, liberalnog nacionalistu prepoznajemo po spremnosti da uvek iznova propituje sadržaj nacionalnog identiteta i odbacuje one njegove delove koji su u suprotnosti sa mogućnošću racionalnog preispitivanja koncepcija dobrog života. Sa stanovišta procesa izgradnje države, to bi značilo da se prilikom oblikovanja političkog identiteta mora uzeti u obzir neupitan etički značaj nacionalnosti koja se vezuje za „tanji i difuzniji osećaj pripadanja međugeneracijskom društvu, deljenje zajedničke teritorije, zajedničke prošlosti i budućnosti.“¹² Kakve su moguće implikacije skicirane argumentacije na politiku javnog priznanja manjinskih nacionalnih identiteta? Dejvid Miler (David Miller) opravdano smatra da se problemi kulturnog pluralizma ne mogu razrešavati tako što će se od svih identiteta koji se razlikuju od nacionalnog identiteta zahtevati da budu „privatizovani“. Isti autor, ipak, odbacuje koncepciju manjinskih prava „zbog toga što bi njihovo uvođenje za posledicu moglo imati: okoštavanje grupnih

¹⁰ Nenad Dimitrijević, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, Fabrika knjiga, Beograd, 2007, str.149.

¹¹ Nenad Miščević, *Nacionalizam: etički pogledi*, Kruzak, Zagreb, 2006, str. 217.

¹² Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009, str.300.

razlika i razaranje osećanja zajedničkog identiteta na kojem demokratska država počiva.¹³ Njegov predlog se kreće u granicama modifikacije jedinstvenog nacionalnog identiteta kako bi više odgovarao nacionalnim manjinama. Međutim, ne dele svi liberalni nacionalisti Milerovu strepnju u pogledu manjinskih prava. Vil Kimlika (Will Kymlicka) nam tako poručuje da pristup liberalnog nacionalizma može predstavljati dobru polaznu osnovu za zaštitu nacionalnih manjina od nepravednog postupanja. Odlučan da dokaže svoju tezu, Kimlika razvija posebnu strategiju izgradnje političkog identiteta u multikulturnim zajednicama, poznatu kao liberalni multikulturalizam.

Liberalne odbrane multikulturalizma tragaju za ravnotežom između očuvanja tekovina liberalnog nacionalizma, njegovih bazičnih vrednosti i institucionalnih rešenja, i zahteva za javnim priznanjem partikularnih identiteta. U središtu liberalnog multikulturalizma nalazi se ideja da garancija jednakih prava i jednak pristup bazičnim društvenim dobrima, nisu od velikog značaja bez osećaja samopoštovanja koje nam pruža javno priznanje naše kulturne posebnosti. Socijetalne kulture, poslužiću se čuvenom Kimlikinom tvrdnjom, predstavljaju mislene horizonte izbora koji autonomiju pojedinaca čine operativnom.¹⁴ Otuda se javno priznanje manjinskih kultura može posmatrati i kao neophodan doprinos punom samoostvarenju njihovih članova. Važno je istaći da liberalni multikulturalisti ne tvrde da je proces izgradnje većinske nacije po sebi nelegitiman i nepravedan prema etno-kulturnim manjinama. Ono na čemu oni insistiraju jeste uvođenje izvesnih ograničenja za taj proces.¹⁵ Drugim rečima, kako postojeće većinske kulture pružaju kontekst smislenog izbora samo članovima dominantne etničke zajednice, pripadnicima manjinskih grupama treba garantovati posebna, grupno-diferencirana prava koja će njihov defavorizovani položaj unaprediti.

Smatram da nijedna od tri predstavljene strategije izgradnje političkog identiteta ne uspeva u nameri da ponudi pravedno rešenje za probleme privrženosti i pripadanja u multikulturnim političkim zajednicama. Insistirajući na savršeno proceduralnoj koncepciji političkog identiteta, liberalni proceduralisti

¹³ Dejvid Miler, „Nacionalnost i kulturni pluralizam“, u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str.300.

¹⁴ Videti detaljnije: Will Kimlycka, *Multikulturno građanstvo*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003, Peto poglavlje.

¹⁵ Kimlika navodi tri vrste ograničenja: „nijedna grupa duže nastanjenog stanovništva ne može biti trajno isključena iz članstva u naciji; društveno-kulturnu integraciju koja predstavlja uslov za članstvo u naciji treba shvatiti u tankom smislu, tako da prvenstveno podrazumeva institucionalnu i jezičku integraciju; nacionalnim manjinama trebalo bi dozvoliti da rade na izgradnji vlastite nacije kako bi im se omogućilo da se održe kao zasebne socijetalne kulture.“ (Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, op. cit., str.400.)

previdaju neizbežnost javnog utemeljenja takozvanih „etičkih pitanja“. Isto tako, u uslovima etno-kulturnog i moralnog pluralizma, upitan je integrativni kapacitet minimalnog (pasivnog) građanstva. Na stranicama koje slede biće više reči o značaju javne autonomije građana. S druge strane, liberalni nacionalizam pravi grešku kada nacionalnu lojalnost uzdiže na nivo etičke vrednosti. Nacije, prema Mileru, predstavljaju granične linije etičkog horizonta.¹⁶ Priroda dužnosti koju imamo prema našim sunarodnicama (pripadnicima iste nacije) smatra se drugačijom i ekstenzivnijom u odnosu na dužnosti koje možemo da imamo prema drugim ljudskim bićima. Na taj način se liberalna komponenta u leguri liberalnog nacionalizma stavlja na ozbiljna iskušenja, bez mnogo izgleda za uspeh. Takođe, ma koliko se trudili da sadržaj etički konotiranog nacionalnog identiteta što više rasplinemo kako bi bio prihvatljiviji manjinama, on će uvek ostati izvorno pristrasan. Stoga se svaki pokušaj integracije nacionalnog i političkog identiteta u multikulturnim zajednicama završava kao namećanje manjinama političkog aranžmana koji je dizajniran da štiti interese većinske nacije.¹⁷ S obzirom da se najpoznatija teorija liberalnog multikulturalizma čvrsto temelji na vrednostima liberalnog nacionalizma, iste prigovore možemo uputiti i Kimlikinom pokušaju usklađivanja liberalizma i multikulturalizma. Da zaključim, sve izložene strategije izgradnje političkog identiteta (doduše svaka na svoj način) ostaju zarobljene unutar paradoksa koji pokušavaju da prevaziđu. U nastavku rada pokušaću da dokažem, kako na opštem teorijskom planu tako i na kontekstualnom primeru Srbije, da nije neophodno napuštati normativni okvir ustavne demokratije da bi pronašli rešenje „zagonetke zajedničkog života“ u multikulturnim političkim zajednicama, premda je nužna izvesna redefinicija bazičnih principa moderne (nacionalne) države. Koncept ustavnog patriotizma nalazi se u središtu ove normativne solucije.

Kada se ideja ustavnog patriotizma prvi put pojavila u akademskim krugovima, sredinom sedamdesetih godina prošlog veka, malo ko je verovao u njenu normativnu i praktičnu relevantnost.¹⁸ O tome ponajbolje svedoče podrugljivi nazivi kojima je opisivan „novi došljak“ u političkoj teoriji. Jan Verner Miler (Jan-Werner Muller) navodi samo neke od njih: „pomodni oblik političke masturbacije“, „aspiracijski oksimoran“, „patriotizam za profesore“.¹⁹ Danas se o ustavnom patriotizmu govori sa daleko više uvažavanja. Zasluge za ovakav sled događaja prvenstveno idu na račun Jirgena

¹⁶ David Miller, *Citizenship and National Identity*, Polity Press, Cambridge, 2002, p.27.

¹⁷ Detaljnije u: Nenad Dimitrijević, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, op. cit., str. 136–169.

¹⁸ Termin je prvi put upotrebio Dolf Sternberger (Dolf Sternberger) tokom proslava tridesetog rođendana Savezne republike Nemačke.

¹⁹ Jan Verner Miler, *Ustavni patriotizam*, Fabrika knjiga, Beograd, 2010, str.23–57.

Habermasa, koji neumorno, već više od dve decenije, nadograđuje svoju viziju ustavnog patriotizma, prvi put objavljenu za vreme čuvenog „spora istoričara“ (*Historikerstreit*) tokom 1986. godine. Razume se, izmenjene društvene okolnosti takođe su išle na ruku zagovornicima ove teorije. Prvenstveno mislim na početak, a potom i napredak procesa nadnacionalne integracije na evropskom kontinentu, kao i na multikulturalne (ne)prilike u većem broju država liberalne demokratije. S tim u vezi, Miler ispravno zapaža da se sve češće mogu čuti razmišljanja o tome „da bi ustavni patriotizam mogao biti važan za uspostavljanje demokratskog uređenja u društvima sa sve većim razlikama među stanovništvom koje teži da uspostavi neku vrstu građanskog minimuma ne bi li se odredilo ko može da pripada, a kome uskratiti pripadnost.“²⁰

Ovom prilikom se neću baviti preciznim obrazlaganjem složene teorijske arhitekture ustavnog patriotizma. O tome sam detaljnije pisao na drugom mestu.²¹ Namera mi je da u narednim poglavljima kontekstualno „testiram“ teorijske postavke ustavnog patriotizma. Ukratko, nastojaću da ponudim zadovoljavajući odgovor na pitanje: zašto bi politički identitet Srbije trebalo utemeljiti na vrednostima ustavnog patriotizma? No, pre nego što krenem tim putem, osvrnuću se na dinamiku izgradnje političkog identiteta Srbije u neposrednoj prošlosti. Razlog je očigledan. Svako zagovaranje preoblikovanja političkog identiteta Srbije u mnogome je uslovljeno i ograničeno složenim istorijskim nasledem.

Dinamika izgradnje političkog identiteta Srbije: nasleđe

Ištvan Bibó (Istvan Bibó), ugledni mađarski pravnik i državnik, u svom političkom testamentu izložio je najverodostojniji teorijski portret procesa izgradnje države i nacije na prostoru Istočne Evrope. Vanvremenski prikaz „bede malih istočnoevropskih država“ danas se čita sa istim utiskom o njegovoj aktuelnosti, kao i u vreme prvog objavljivanja. Uzrok čestih političkih kriza Bibó pronalazi u „mučnom i nadasve traumatičnom doživljaju formiranja nacije“.²² Za razliku od područja Zapadne Evrope u kome se proces formiranja nacija odigravao unutar etabliranih državnih okvira, dinamika izgradnje države i nacije u istočnoevropskom regionu je bitno drugačija. Naime, „usled turbulentnih istorijskih okolnosti koje su dovele do raspada Nemačke i Italije, te do nastanka Habzburškog i Osmanlijskog carstva, došlo je do divergencije državnih i etničkih granica, te kako je to dovelo do nastanka jezičkog nacionalizma i do

²⁰ Jan Verner Miler, *Ustavni patriotizam*, op. cit., str.11.

²¹ Nikola Beljinac, *Da li je ustavni patriotizam moguć u multikulturalnim društvima?*, Gođišnjak Fakulteta političkih nauka, Beograd, broj 6, decembar 2011, str.225–236.

²² Ištvan Bibó, *Beda malih Istočnoevropskih država*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 1996, str. 46.

haotičnog mešanja svih ovdašnjih nacionalnih okvira. A, to je značilo da je ovdašnjim nacijama nedostajalo sve ono što je u slučaju zapadnoevropskih nacija, kako u stvarnosti tako i u kolektivnoj svesti, bilo samo po sebi razumljivo, jasno omeđeno, opipljivo i prisutno: realitet vlastitog državnog i nacionalnog okvira, prestonica, ekonomska i politička priviknutost na zajedništvo, jedinstvena društvena elita itd.²³ Pored kašnjenja oblikovanja države i posledičnog „razmimoilaženja“ etničkih i državnih granica, Bibo nas podseća na još jedan, jednako bolan i uznemiravajući fenomen: stalna bojazan od povratka tuđinske vlasti učinila je da se sloboda i demokratija percipiraju kao vrednosti koje su u neprijateljskom odnosu prema naciji. Uporno insistiranje na razlikovanju „dve Srbije“, one koja je bliža zapadnoevropskom kulturnom prostoru i one koja je čuvar istočnog pravoslavlja, predstavlja ideološki odraz opisanih obrazaca nedovršene države²⁴ i zakasnele nacije²⁵.

Ukoliko napravimo istorijski osvrt na dinamiku izgradnje političkog identiteta Srbije, uočićemo sve one prepreke u procesu oblikovanja države i nacije koje Bibo naziva autohtonim obeležjima istočnoevropske „političke histerije“.²⁶ Kako se radi o nekoj vrsti strukturnog felera, ne čudi što i skorašnja, liberalno-nacionalna strategija oblikovanja političkog identiteta samo iznova reprodukuje startni deficit državnosti i suficit egzistencijalnog straha za opstanak (nacionalne) zajednice. Stoga se slažem sa tvrdnjom Nenada Dimitrijevića da su odnosi između većinske srpske nacije i nacionalnih manjina suštinski pogrešno ideološki formulisani i pogrešno pravno-institucionalno struktuirani, što skupa rezultira nedemokratskim praksama i političkom nestabilnošću.²⁷ Otuda čudi lakoća sa kojom Kimlika zaključuje da je zapadni model ophođenja prema identitetskim potrebama etno-kulturnih manjina moguće preslikati na okolnosti u Istočnoj Evropi.²⁸ Da se radi o više nego smelom zaključku potvrđuje i aktuelni ustavni trenutak u kome se nalazi Srbija.

²³ Ibidem, str.50.

²⁴ Videti detaljnije: Zoran Đinđić, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1988.

²⁵ Helmut Plesner, *Zakasnela nacija: o političkoj povodljivosti građanskog duha*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 2005.

²⁶ U pitanju su: antidemokratski nacionalizam, lažiranje demokratije, lažni realizam, plemićko-vojnički duh, problem društvenog upravljanja, nedoraslost nacionalne inteligencije, deformacija političkog karaktera koji ne pravi razliku između stvarnih, mogućih i poželjnih stvari, nacionalni materijalizam, haotična publicistika i nacionalna nauka. (Ištvan Bibo, *Beda malih Istočnoevropskih država*, op. cit., 54–65).

²⁷ Nenad Dimitrijević, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, op. cit., str.159–168.

²⁸ Videti detaljnije: Vil Kimlika i Magda Opalski (urs), *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002.

Ustav iz 2006. godine i prateći identitetski simboli pokazuju da Srbija nije uspjela da „preraste“ formu etno-privatizovane države. Istina, pripadnicima nacionalnih manjina garantuje se širok spektar individualnih i kolektivnih prava, ali način njihovog uvođenja u politički identitet i, još važnije, način njihovog opravdanja, ukazuju na opstanak pravne asimetrije u tretiranju članova iste političke zajednice. U situaciji kada ustavni tekst definiše Srbiju najpre kao državu srpskog naroda, tek potom i svih njenih građana, a ključna državna znamenja veličaju partikularni identitet većinske nacije, nemoguće je izbeći utisak da najviši pravni akt ne vrednuje sve građane kao moralno jednake. Zbog ranije iznetih argumenata, nije dovoljno da se opravdanje za pomenute formulacije traži u postojanju sličnih rešenja u državama sa dugom liberalno-demokratskom tradicijom. Razlog za takav potez, ali ne i opravdanje, može biti to što je „kod velikog broja Srba dugo posle raspada SFRJ postojala frustracija u pogledu zadržanih znamenja, zastave i himne, bivše države pa je tako za mnoge upravo mogućnost njihove promene i restauracija starih obeležja doživljavana kao ključna prednost novostvorene pravne situacije u kojoj je Srbija, ne svojom voljom, postala samostalna država.“²⁹ U svakom slučaju, s obzirom da je osnovna uloga političkih simbola jačanje patriotske identifikacije i lojalnosti političkih podanika, izlišno je očekivati da će se takav osećaj u multikulturalnim društvima postiću uz pomoć rituala pripadnosti koji se kose sa identitetskim samo-razumevanjem nacionalnih manjina. Odabir himne u kojoj se zahteva pravda za srpski rod, dakle samo za jedan deo (makar to bio i većinski) ukupne populacije, svakako se ne može okarakterisati kao jednaka mera ustavnog priznanje predustavnih identiteta većine i manjine. Najočiglednija posledica pristrasnog prožimanja većinskog nacionalnog i političkog identiteta jeste osećaj revoluta koji se kod pripadnika nacionalnih manjina javlja uprkos dobrim institucionalnim garancijama manjinskih prava. Primer iz uvodnog dela teksta samo je slikovita ilustracija ovog fenomena.

Preoblikovanje političkog identiteta Srbije: ka ustavnom patriotizmu

Imajući u vidu specifičnosti balkanske dinamike izgradnje države i nacije, smatram da trajna konsolidacija većinsko-manjinskih odnosa u Srbiji naprosto nije moguća uz oslon na klasični evropski obrazac harmonizacije pretpolitičkog i političkog identiteta. Razlog se krije u ovdašnjem načinu zrenja nacionalizma koji je, kako je ranije već naglašeno, bitno različit u poređenju sa iskustvom država Zapadne Evrope. Potrebno je, dakle, iskoračiti iz

²⁹ Miodrag A. Jovanović, „Manjinska prava i društveno jedinstvo“, u: Vukašin Pavlović (ur.), *Političke institucije i demokratija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2006, str.158.

konceptualnog i institucionalnog okvira nacionalne države, pri čemu ne sme biti ugrožena vrednost konstitucionalne demokratije. Ustavni patriotizam se preporučuje za ovu vrstu posla.

Kako ustavni patriotizam „nije moguć u onoj političkoj zajednici u kojoj najviši pravni akt promovise samo jednu supstativnu koncepciju dobra“³⁰, što je trenutno slučaj u Srbiji, prvi korak prilikom preoblikovanja političkog identiteta sastojao bi se u razdvajanju široko shvaćene kulture, koju ne moraju da dele svi građani, od političke kulture koju karakteriše uzajamno poštovanje prava. Ovo, međutim, ne znači da politička kultura treba da bude u potpunosti lišena etičkog sadržaja kako bi zadržala nepristrasnu distancu prema različitim formama života. Naprotiv, insistiranje na odbacivanju svih partikularnih svojstva iz procesa izgradnje političkog identiteta, dvostruko je obmanjujuće. Prvo, zato što se „demokratska izrada pravnih normi uvek odvija unutar geografski i socijalno ograničenog prostora, te iz ovog procesa nije moguće izuzeti tzv. etička pitanja – sva ona pitanja koja se tiču koncepcija dobrog života.“³¹ Drugo, jer bi se na taj način dovela u pitanje snažna unutrašnja veze između pravne i demokratske države, odnosno privatnih i javnih autonomija građana.³² Da pojasnim. Prava kojima se pripadnicima manjinskih etno-kulturnih grupe garantuje slobodu da slede svoje posebne koncepcije dobrog života (aspekt privatne autonomije), mogu biti ispravno formulisana samo ukoliko oni kojih se takva prava tiču imaju priliku da, učešćem u javnoj raspravi, daju doprinos njihovom usvajanju (aspekt javne autonomije). Otuda je razumljivo što pristalice ustavnog patriotizma naglašavaju značaj ustavotvorne deliberacije. Podsećam da se jedna od najglasnijih kritika upućenih činu donošenja našeg ustava odnosila upravo na manjak široke javne rasprave o predlogu ustavnog teksta. Naravno, navedeno ne znači da se od građana zahteva savršeni konsenzus oko nekog postojećeg ustavnog predloga. Konkretni ustavi će, sasvim razumljivo, uvek biti poprište oštrih debata i osporavanja. Međutim, ono što će ove oblike razumnog neslaganja držati na okupu upravo je privrženost fundamentalnoj ideji ustavnog patriotizma, crvenoj liniji koja se ne sme prekoračiti: čak i kada se ne slažemo, mi jedni druge priznajemo kao ravnopravne i jednake učesnike zajedničkog političkog poduhvata.

³⁰ Miodrag A. Jovanović, *Kolektivna prava u multikulturnim zajednicama*, Službeni glasnik, Beograd, 2004, str.247.

³¹ Jirgen Habermas, „Borbe za priznanje u demokratskoj pravnoj državi“, u: Ejmi Gatman (ur.), *Multikulturalizam: ispitivanje politike priznanja*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2003, str.104.

³² Ibidem, str.106–107.

ZAKLJUČAK

Podsećajući nas na tok velike akademske i političke debate o temeljnim vrednostima „britanstva“ iz 80-ih godina prošlog veka, Biku Parek (Bhikhu Parekh) iznosi niz tačnih zapažanja o teskobi koja prati preispitivanje identitetskih temelja političke zajednice. Rasprave o nacionalnom identitetu, poručuje Parek „nikada nisu bile nevine, te su istovremeno odražavale i pokušavale legitimisati određene interese i sisteme moći. U različitim zemljama rasprave o nacionalnom identitetu poprimaju različite oblike nedoumica i bolnih opcija. U društvima u razvoju, koja nemaju kontinuiranu istoriju ili iskustvo zajedničkog života, pitanje identiteta može biti izvor dubokih podela i tvrdoglavosti. Ovde je potrebno stvoriti nacionalni identitet od komadića prošlosti o kojima se mišljenja jako razilaze. Još teže situacije nastaju u društvima sa duboko podeljenim nacionalnim grupama. Članovi tih grupa dele državljanstvo, ali ne i zajednički pogled na vlastitu istoriju i kolektivnu predstavu o sebi.“³³ Srbija je danas primer društva u kojem postoje konkurentne kolektivne memorije i neusaglašeni odgovori na konstitutivno pitanje: Ko smo mi i zašto smo na okupu? Domaće debate o političkom identitetu dodatno se usložnjavaju činjenicom da ova podela ne preseca samo odnose između većine i manjina, već je podjednako jasno uočljiva kako unutar većinske, tako i unutar manjinskih zajednica. Da je tako, govore nam oštra razmimoilaženja pristalica partizanskog i četničkog pokreta u pogledu karaktera njihove borbe u Drugom svetskom ratu, kao i najnovije unutrašnje bošnjačke rasprave o istorijskoj ulozi Aćif Efendije.

Svako ignorisanje ili, još gore, komunitarizovanje pomenutih razlika nosi sa sobom opasnost od rastakanja političke zajednice. Takav rizik moguće je izbeći jedino ukoliko spone političkog jedinstva ne budemo i nadalje tražili unutar pretpolitičkog polja koje nas deli, već u sferi principa i vrednosti koje proizvodi sam ustav. Prihvatanje normativnih preporuka ustavnog patriotizma predstavljalo bi truda vredan iskorak u tom smeru.

³³ Bhikhu Parekh, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2008, str. 68.

LITERATURA

- [1] Bibo, Ištvan, *Beda malih Istočnoevropskih država*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 1996.
- [2] Dimitrijević, Nenad, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, Fabrika knjiga, Beograd, 2007.
- [3] Đinđić, Zoran, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1988.
- [4] Habermas, Jürgen, Rancinger, Jozef, *Dijalektika sekularizacije*, Dosije, Beograd, 2007.
- [5] Habermas, Jürgen, „Borbe za priznanje u demokratskoj pravnoj državi“, u: Ejmi Gatman (ur.), *Multikulturalizam: ispitivanje politike priznanja*, Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2003.
- [6] Habermas, Jürgen, „Građanstvo i nacionalni identitet: neka razmišljanja o budućnosti Evrope“, u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2002.
- [7] Habermas, Jürgen, *Multiculturalism and the Liberal State*, Stanford Law Review, vol.47, no.5.
- [8] Hayward, Clarissa, *Democracy's Identity Problem: Is the Constitutional patriotism the Answer?*, Constellations, vol.14, no. 2.
- [9] Jovanović, A. Miodrag, „Manjinska prava i društveno jedinstvo“, u: Vukašin Pavlović (ur.), *Političke institucije i demokratija*, Fakultet političkih nauka, 2006.
- [10] Jovanović, A. Miodrag, *Kolektivna prava u multikulturalnim zajednicama*, Službeni glasnik, Beograd, 2004.
- [11] Jovanović, A. Miodrag, „O ustavnom identitetu – slučaj Srbije“, u: Milan Podunavac (ur.), *Ustav i demokratija u procesu transformacije*, Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2011.
- [12] Kimlika, Vil, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd
- [13] Kimlika, Vil i Opalski, Magda, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002.
- [14] Kukatas, Čandran, „Postoje li kulturna prava?, u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, beograd, 2002.
- [15] Miler, Dejvid, „Nacionalnost i kulturni pluralizam“, u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2002.
- [16] Miller, David, *Citizenship and National Identity*, Polity Press, Cambridge, 2002.
- [17] Miler, Jan Verner, *Ustavni patriotizam*, Fabrika knjiga, Beograd, 2010.
- [18] Mišćević, Nenad, *Nacionalizam: etički pogledi*, Kruzak, Zagreb, 2006.
- [19] Parekh, Bhikhu, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2008.
- [20] Plesner, Helmut, *Zakasnela nacija: o političkoj povodljivosti građanskog duha*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 2005.

- [21] Podunavac, Milan, *Rekonstitucija moderne države i nacije*, Glasnik odjeljenje društvenih nauka CANU, br. 19, Podgorica, 2008.
- [22] Will Kimlycka, *Multikulturno građanstvo*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

Nikola Beljinac

POLITICAL IDENTITY OF SERBIA:
CONSTITUTIONAL PATRIOTISM APPROACH

Abstract

In this text I examine a possible direction of reconciliation of ethno-cultural pluralism and democratic legitimacy, using the case of Serbia. The theory of constitutional patriotism is in the centre of this normative solution. The first part provides a critical review of the most influential liberal modes of political integration in multicultural states: liberal proceduralism, liberal nationalism and liberal multiculturalism. Later on, I explore dynamic of state and nation building in Serbia in historical perspective. In the final chapter I defend the thesis that political identity of Serbia should be embedded in political structures of society, rather than ethno-cultural characteristics of majority.

Key words:

political identity, constitutional patriotism, liberal nationalism, liberal multiculturalism, national minorities.